

**INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SINTAKTIK EKVIVALENTLAR:
QIYOSIY KONTRASTIV TAHLIL**

Umirov Otabek Ulug'bek o'g'li

Toshkent shahridagi Kimyo xalqaro universitetining Samarqand filiali,

o'qituvchi

o.umirov@kiut.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi kichik sintaksis doirasida sintaktik ekvivalentlarni aniqlash muammosi tadqiq etiladi. Gap bo'laklari, so'z birikmalari va gap tuzilmalari darajasidagi ekvivalentlik masalalari strukturaviy, funksional va semantik mezonlar asosida tahlil qilinadi. Catford, Nida va Fillmorning ekvivalentlik nazariyalari qo'llaniladi.

Kalit so'zlar: sintaktik ekvivalentlik, qiyosiy tahlil, gap bo'laklari, so'z birikmalari, ingliz tili.

Kirish

Tillararo munosabatlarni o'rganishda sintaktik ekvivalentlarni aniqlash masalasi zamonaviy qiyosiy tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri. Catford (1965) ekvivalentlikni tarjima jarayonida funksional o'xshashlik sifatida ta'riflagan, Nida va Taber (1969) dinamik ekvivalentlik konsepsiyasini ilgari surgan. Ingliz va o'zbek tillarining tipologik farqlari sintaktik ekvivalentlarni topishda qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi.

Sintaktik ekvivalentlikda uchta mezon farqlanadi: strukturaviy (tuzilish jihatdan o'xshashlik), funksional (vazifa jihatdan o'xshashlik) va semantik (ma'no jihatdan o'xshashlik). Ingliz va o'zbek tillari o'rtasida to'liq strukturaviy ekvivalentlik kamdan-kam uchraydi, lekin funksional va semantik ekvivalentlik deyarli barcha darajalarda mavjud. Fillmor (1968) ko'rsatganidek, turli tillarda sirt strukturasi farq qilgan taqdirda ham chuqur strukturadagi semantik munosabatlar o'xshash bo'lishi mumkin.

1. Gap bo'laklari darajasidagi ekvivalentlar

Ega har ikki tilda mavjud bo'lsa-da, ifodalanish usullari farqlanadi. Ingliz tilida ega majburiy: It is raining gapida it formal ega. O'zbek tilida kesimning shaxs-son shakllari orqali ega ifodalanishi mumkin: Kelaman – -man suffiksi egani bildiradi. Demak, ingliz tilidagi formal ega o'zbek tilidagi fe'l suffiksiga funksional ekvivalent bo'lib, bu ikki turli grammatik vosita bir xil kommunikativ vazifani bajaradi.

To'ldiruvchi ingliz tilida kesimdan keyin, o'zbek tilida kesimdan oldin keladi. I gave him a book va Men unga kitob berdim jumllarida to'ldiruvchilarning joylashuvi teskari, lekin semantik rollar – Agent, Theme, Recipient – bir xil. Ekvivalentlik shakl emas, funksiya va semantik rol asosida aniqlanadi. Ingliz tilidagi predlogli to'ldiruvchi (to him, for her) o'zbek tilidagi

kelishik qo'shimchali to'ldiruvchiga (-ga unga, -uchun u uchun) ekvivalent.

Hol gap bo'lagida eng xilma-xil ekvivalentlik munosabatlari kuzatiladi. Ingliz tilidagi predlog birikmalar o'zbek tilidagi kelishik qo'shimchali so'zlarga ekvivalent: in the room = xonada (-da), to school = maktabga (-ga), from home = uydan (-dan), with a knife = pichoq bilan (bilan). Biroq bir ingliz predlogi bir nechta o'zbek kelishigiga mos kelishi mumkin: at the table = stolda (joylashuv), at three o'clock = soat uchda (vaqt) – kontekst ekvivalentni belgilaydi.

Predlog-kelishik ekvivalentligi masalasida ingliz tilidagi murakkab predloglar (in front of, because of, in spite of, on behalf of) alohida qiyinchilik tug'diradi, chunki ularning o'zbek tilidagi ekvivalentlari turli grammatik vositalar orqali ifodalanadi: in front of = oldida (egalik affiksi + -da kelishigi), because of = sababli (sababli so'zi), in spite of = qaramay/qaramasdan (ravishdosh shakli), on behalf of = nomidan (egalik + -dan kelishigi). Demak, ingliz tilidagi bitta grammatik kategoriya (murakkab predlog) o'zbek tilida turli kategoriyalar (kelishik, ravishdosh, egalik) orqali ekvivalent topadi.

Aniqlovchi gap bo'lagida ingliz tilidagi artikl o'zbek tilidagi qaratqich kelishigi alternatsiyasiga ekvivalent: the book = kitob (ma'lum kontekstda), a book = bir kitob yoki kitob. Nisbiy ergash gap orqali ifodalangan aniqlovchi (the student who passed the exam) o'zbek tilida sifat-dosh birikmaga ekvivalent (imtihondan o'tgan talaba) – bu farq til tuzilishidagi chuqur tipologik farqni ko'rsatadi.

2. So'z birikmalari darajasidagi ekvivalentlar

Atributiv birikmalar: beautiful flower = chiroyli gul; stone wall = tosh devor. Ikkala tilda aniqlovchi aniqlanmishdan oldin keladi. Egalik birikmalari farqlanadi: John's book yoki the book of John (ikki variant), Jonning kitobi (qaratqich + egalik). of predlogi va -ning qo'shimchasi funksional ekvivalent, lekin tuzilish farq qiladi. Ingliz tilidagi 's possessive va of genitive turli uslubiy qo'llanilishga ega, o'zbek tilida esa -ning yagona grammatik vosita.

Fe'l-ot birikmalari: read a book = kitob o'qimoq. Ingliz tilidagi frazal fe'llar (turn off the light, look after children, give up smoking) o'zbek tilida bitta fe'l yoki analitik konstruktsiya bilan ifodalanadi (chiroqni o'chirmoq, bolalarga qarash, chekishni tashlamoq). Bu holda to'liq strukturaviy ekvivalentlik yo'q, faqat funksional ekvivalentlik kuzatiladi.

Ingliz tilidagi artikl tizimi o'zbek tilida ekvivalent topishning eng murakkab sohalaridan biri. The definite article the o'zbek tilida turli vositalar orqali ifodalanishi mumkin: o'sha (demonstrative), -ning qo'shimchasi (genitive, aniqlik ifodalovchi), yoki hech qanday grammatik vosita (kontekstdan tushunarli). A/an indefinite article esa bir (bir kitob = a book), biror (biror talaba = a certain student), yoki nol (kitob o'qimoq = to read a book, umumiy ma'no) orqali ifodalanadi. Generic artikl (Dogs are loyal) o'zbek tilida ko'plik shakli (Itlar sodiq) yoki birlik shakli (It sodiq hayvon) bilan ifodalanadi – bu yerda ekvivalentlik kontekst va pragmatik maqsadga bog'liq.

Infinitiv va gerund konstruktsiyalarining ekvivalentligi ham muhim masala. Ingliz tilidagi to-infinitive (I want to read) o'zbek tilida -moqchi (O'qimoqchiman) yoki -ish (O'qishni xohlayman) shakllariga ekvivalent. Gerund (I enjoy reading) esa -ish otlashgan shakliga ekvivalent (O'qishdan zavqlanaman). Biroq ingliz tilida gerund va infinitive o'rtasidagi semantik farq (stop to read vs. stop reading) o'zbek tilida boshqa vositalar orqali ifodalanadi: o'qish uchun to'xtadi (stopped to read) vs. o'qishni to'xtatdi (stopped reading). Bu yerda ham funksional ekvivalentlik mavjud, lekin strukturaviy mexanizmlar butunlay farq qiladi.

Sifat darajalarida ham ekvivalentlik masalasi muhim: ingliz tilidagi analitik komparativ (more beautiful) va superlativ (most beautiful) o'zbek tilidagi sintetik shakllarga (-roq, eng) ekvivalent: chiroyliroq, eng chiroyli. Lekin ingliz tilida qisqa sifatlar sintetik shakllarni ham qabul qiladi: bigger, biggest – bu yerda ikki til o'rtasida to'liq strukturaviy ekvivalentlik kuzatiladi.

3. Gap tuzilmalari darajasidagi ekvivalentlar

Darak gap: SVO (She reads books) va SOV (U kitoblarni o'qiydi). So'roq gap: ingliz tilida yordamchi fe'l inversiyasi (Does she read?), o'zbek tilida -mi yuklamasi (U o'qiydimi?). Do-support fenomeni o'zbek tilida ekvivalentsiz. Bo'lishsiz gap: ingliz tilida do + not + verb (She does not read), o'zbek tilida -ma qo'shimchasi (U o'qimaydi) – analitik vs. sintetik yondashuv.

Passiv konstruktsiya: The book was read by John o'zbek tilida turli usullar bilan tarjima qilinadi: Kitob Jon tomonidan o'qildi (to'g'ri passiv), Kitobni Jon o'qigan (aktiv+sifatdosh), Kitob o'qildi (agentsiz passiv). Ingliz tilidagi bitta konstruktsiya o'zbek tilida kamida uchta ekvivalentga ega – kontekst tanlovni belgilaydi.

Shart ergash gaplarning ekvivalentligi alohida murakkab. Ingliz tilida uchta asosiy shart turi mavjud: first conditional (If it rains, I will stay = Real shart), second conditional (If it rained, I would stay = Irreal hozirgi), third conditional (If it had rained, I would have stayed = Irreal o'tgan). O'zbek tilida bu uchlik quyidagicha ifodalanadi: Yomg'ir yog'sa, qolaman (real shart, -sa qo'shimchasi), Yomg'ir yog'sa(ganda), qolardim (irreal, -ganda va -rdim), Yomg'ir yog'ganida, qolgan bo'lardim (o'tgan irreal, -ganida va -gan bo'lardim). Ingliz tilidagi fe'l zamonlari orqali ifodalangan modal farqlar o'zbek tilida qo'shimchalar va yordamchi fe'l konstruktsiyalari orqali beriladi.

Shart gaplar: If I had money, I would buy a book = Agar menda pul bo'lsa(ganda), kitob sotib olardim. Real shart (first conditional) va irreal shart (second/third conditional) ingliz tilida grammatik jihatdan aniq farqlanadi, o'zbek tilida esa farq kamroq grammatikalizatsiyalangan. Nisbiy gaplar: The student who passed = Imtihondan o'tgan talaba – bu yerda ergash gap sifatdosh birikmaga transformatsiya bo'ladi.

Xulosa

Sintaktik ekvivalentlarni aniqlash strukturaviy, funksional va semantik

mezonlarni talab qiladi. Ingliz va o'zbek tillarining tipologik farqlari tufayli to'liq strukturaviy ekvivalentlik kamdan-kam uchraydi, lekin funksional va semantik ekvivalentlik barcha darajalarda mavjud. Bu xulosalar til o'qitish, tarjima va kontrastiv lingvistika uchun amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida korpus tahlili asosida ekvivalentlik munosabatlarini miqdoriy jihatdan o'rganish muhim tadqiqot yo'nalishi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Catford, J.C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. OUP.
2. Nida, E. & Taber, C. (1969). The Theory and Practice of Translation. Brill.
3. Fillmore, C. (1968). The case for case. Holt.
4. Turobov, A. (2023). Kichik sintaksis. Samarqand.
5. Turniyozov, N. va boshq. (2009). Struktur sintaksis asoslari. Fan.
6. Sayfullayeva, R. va boshq. (2009). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent.
7. Hatim, B. & Munday, J. (2019). Translation. Routledge.
8. Hojiyev, A. (2007). O'zbek tili so'z yasaliishi tizimi. O'qituvchi.

Miqdor-sifat birikmalari ham qiziqarli ekvivalentlik munosabatlarini ko'rsatadi. Ingliz tilida a cup of tea, a piece of advice kabi birlashma otlar (unit nouns) qo'llaniladi. O'zbek tilida bir piyola choy, bir nasixat – bu yerda ingliz tilidagi of predlogiga o'zbek tilida hech qanday grammatik vosita mos kelmaydi, birikmaning o'zi bevosita juxtapozitsiya orqali hosil bo'ladi.

Idiomatik birikmalar ekvivalentlik uchun alohida muammo tug'diradi. Ingliz tilidagi to kill two birds with one stone iborasi o'zbek tilida bir o'q bilan ikki quyonni urmoq shaklida ifodalanadi – bu yerda semantik ekvivalentlik mavjud (bitta harakat bilan ikki natijaga erishish), lekin leksik tarkib butunlay farq qiladi (birds/stones vs. quyonlar/o'q). Bu kabi birikmalar tarjimada kreativ yondashuvni talab qiladi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi so'z birikmalarining ekvivalentligi masalasida kollokatsiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida kuchli kollokatsiyalar mavjud: heavy rain (kuchli yomg'ir, lekin *strong rain emas), make a decision (qaror qabul qilmoq, lekin *do a decision emas), commit a crime (jinoyat sodir etmoq). O'zbek tilida ham shunga o'xshash barqaror birikmalar bor: kasal bo'lmoq (to become ill), xavotir olmoq (to worry), gap ochmoq (to start a conversation). Bu birikmalarning ekvivalentligi faqat semantik mezon asosida aniqlanadi – strukturaviy jihatdan ular butunlay farq qilishi mumkin.

